LUND UNIVERSITY

Jul i mörker. Läkaren och prästen Kurt Reuber i Stalingrad 1942.

Nilsson, Peter

Published in:
Läkartidningen

2010

Link to publication

Citation for published version (APA):
Nilsson, P. (2010). Jul i mörker. Läkaren och prästen Kurt Reuber i Stalingrad 1942. *Läkartidningen*, *107*(51-52), 3305-7. http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/21294360?dopt=Abstract

Total number of authors:
1

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Redaktör: Gabor Hont 08-790 34 80
gabor.hont@lakartidningen.se

PORTRÄTT
Självporträtt av Kurt Reuber, läkare och präst.

MADONNA
»Stalingradmadonnan« 1942, tecknad av läkaren Kurt Reuber.

Jul i mörker

Läkaren och prästen Kurt Reuber i Stalingrad 1942

I nom moralfilosofin finns det klassiska frågeställningar om vad som menas med goda människor och goda handlingar. Detta är inte alltid lätt att definiera, men handlingarna och deras konsekvenser kan ibland tala för sig själva. Motsatsen, ondskan, beskrivs ofta som banal, trist och motbjudande [1]. Det är därför det i allmänhet är mera intressant med människor som gör goda handlingar i onda system än människor som gör onda saker i goda system. Historien ger oss många exempel på detta, också medicinhistorien.

Ibland kommer läkare och annan sjukvårdspersonal att mer eller mindre emot sin vilja dras in i sammanhang som den enskilde inte kan kontrollera. För dem som befunnit sig på fel plats, vid fel tid och kanske i fel uniform kan dessa utmaningar bli mycket plågsamma på det personliga planet, det vittnar ibland kvarlämnade dokument och memoarer om. Vid enheten för medicinens historia vid Lunds universitet pågår ett forskningsprojekt sedan några år som sätter i fokus de svensk-tyska medicinska kontakterna under de mörka åren före och under det andra världskriget [2], vilket nyligen även blev föremål för ett internationellt symposium den 4–5 november 2010 i Lund under rubriken »Medicine under ideological pressure – Swedish-German contacts in medicine 1933-1945« [3].

Det finns perioder och händelser i människans moderna historia som i blixtbelysning visar människans utsatthet, litenhet och sårbarhet. Detta har varit fallet inte minst vid olika krig och katastrofer, där många nutidsmänniskor känt sig vilsna och maktlösa utan den trygghet och det stöd som förr kunde erbjudas via religionen. Ett belysande exempel är de hårda och förlustbringande striderna runt Stalingrad mellan september 1942 och februari 1943, framför allt under den period av inneslutning som den tyska 6:e armén blev utsatt för av de sovjetryska trupperna från och med slutet av november 1942. Då blev 300 000 tyska och rumänska soldater och officerare inneslutna, varav många dog och runt 90 000 blev tagna till fånga vid stridernas avslutande. Därefter följde ovissa öden och umbäranden i olika krigsfångeläger så att till slut endast en liten rest, 5 000 man, kunde återvända till hemlandet, flera år efter krigsslutet. Slaget vid Stalingrad kan sägas utgöra vändpunkten under andra världskriget och har blivit skildrat i många faktaböcker [4] men också romaner [5] genom åren. Även det ryska folket fick utstå oerhörda lidanden under kriget och särskilt un-

BELÄGRING
Striderna under Stalingrads belägring var våldsamma och rasade från kvarter till kvarter i den sönderskjutna staden.
Foto: Scanpix

IN MEMORIAM
Minnet av helvetet vid Stalingrad lever kvar än i dag. Rysslands president Vladimir Putin lägger ned en krans vid ett av stadens minnesmonument.
Foto: Reuters/Pool/Mikhail Metzel/Scanpix

der de intensiva striderna om Stalingrad. Dessa har det dock varit svårare att lära känna på grund av språksvårigheter med dokumenten.

Av särskilt intresse är ett av alla de levnadsöden som virvlade runt i historiens myller i samband med slaget vid Stalingrad. Det var den tyske evangeliske prästen och läkaren Kurt Reuber (1906–1944) som för eftervärlden främst gjort sig känd som konstnären bakom det berömda verket »Stalingradmadonnan«, ritad med kolstift på baksidan av en rysk armékarta, som var det enda större stycke papper som Reuber kunde få tag i att teckna på [6]. Originalet hänger numera i den moderna delen av Kaiser-Wilhelm-Gedächtniskirche i Berlin, intill ruinen av den gamla kyrkan där. Bilden blev förd ut från Sovjetunionen, där Kurt Reuber dog i ett fångläger i staden Jelabuga redan 1944, och donerades till Berlin-kyrkan av konstnärens släktingar. »Stalingradmadonnan« är en så kallad pietà-bild med en moder och hennes barn, där barnet ligger tryggt svept i moderns skyddande mantel. Runt om den enkla bilden står orden »Licht–Leben–Liebe« (ljus–liv–kärlek). Bilden målades till julfirandet i en bunker i den instängda tyska armén 1942 och kom att starkt beröra alla som såg den. Än i dag utstrålar bilden en innerlighet och en önskan om fred och trygghet i mörker och nöd som inte lämnar någon oberörd.

Vem var då Kurt Reuber, och hur blev hans liv? Han föddes i Kassel den 26 maj 1906 och blev tidigt religiöst intresserad, varvid han senare kom att studera bland annat teologi vid universiteten i Berlin, Jena och Tübingen [7]. Tidigt kom han i kontakt med läkaren Albert Schweitzer och lät sig influeras av dennes humanism. Omkring 1930 kom Reuber i kontakt med en grupp konstnärer, vilket kom att påverka honom starkt med ett personligt intresse för de sköna konsterna. År 1933 promoverades han till teologie doktor och började ett vikariat som protestantisk präst men påbörjade senare samma år sina medicinstudier. Kanske var detta ett val som inspirerats av Albert Schweitzer med dennes kombination av läkargärning och humanism. Några år senare var Kurt Reuber klar med sina medicinstudier i Göttingen 1938 och promoverades till medicine doktor där, med en avhandling av medicinhistorisk karaktär: »Die Ethik des heilenden Standes in den Ordnungen des hessischen Medizinalwesens von 1564 bis 1830«, tryckt och utgiven i Berlin 1940. Det skulle dock inte dröja länge innan kriget började, och i oktober 1939 fick Reuber sin inkallelseorder, vilket efter olika upplevelser senare ledde honom till Stalingrad vid Volgas strand. Där tjänstgjorde Reuber som överläkare i en stab vid en sjukvårdsenhet tillhörig 16:e pansardivisionen nordväst om Stalingrad, och det var också där han firade jul 1942 med sina medsoldater, en jul i krigets, nödens och fruktans tecken. Två dagar innan den ryska omringningen var fullständigt genomförd hade han återkommit till sitt förband i Stalingrad från en kortare permission i hemmet.

FÖRÄNDRAD
Karl Plagge, majoren i Wehrmacht som räddade judiska fångar.

Kurt Reubers skyddsrum bestod av två delar, ett lasarettsrum, där sjuka och sårade låg i rader, och en privat skrubb bakom några filtar. Därinne, i det nödtorftigt avskilda lilla rummet, kom madonnabilden till. Den ryska fältkartan var det största stycke papper han kunde hitta, mätandes 105×80 cm, varpå Reuber tecknade med träkol. Det fanns inte utrymme nog för att se bilden på rätt avstånd, och konstnären lär därför ha fått lägga den på golvet och själv stiga upp på en stol för att få rätt perspektiv.

Det berättas att när julfirandet började under enkla former i närheten av Reubers bild så delade man den lilla mat och dryck som fanns tillgänglig och sjöng julens sånger och psalmer, till exempel »Stille Nacht, Heilige Nacht ...«. Plötsligt avbröts detta av rysk granatbeskjutning, som stjälpte ut glasen

»Jag tillbringade julafton med de andra läkarna och de sjuka. Befälhavande officer hade gett de sistnämnda en sparad flaska Champagne. Vi höjde våra muggar och drack för våra nära och kära, men innan vi fick tillfälle att smaka av vinet så blev vi tvungna att kasta oss platta till marken efter som några bomber föll alldeles utanför. Jag grep min läkarväska och sprang till nedslagsplatsen där det fanns döda och sårade. Min bunker med sina vackra juldekorationer blev till en första-förbands plats. En av de döende männen hade träffats i huvudet och det fanns inget mera som jag kunde göra för honom. Han hade varit med oss under firandet och hade nyss lämnat oss för sin tjänstgöring, men innan han gick hade han sagt: Jag skall först sjunga klart psalmen: »O Du Fröhliche …«. Några korta ögonblick senare var han död. Det fanns mycket tungt och sorgligt arbete för oss att utföra i den juldekorerade bunkern. Det är sent nu, det råder ännu julnatt. Det finns så mycket sorg överallt.

och dödade några av de församlade (se citatet från ett av Reubers brev ovan).

Två veckor senare, den 10 januari, började den stora sovjetiska offensiv som skulle leda till att resterna av den sjätte armén kapitulerade i slutet av månaden. Under tiden hade en överordnad chef blivit sjuk och skulle flygas hem till Tyskland. Reuber övertalade honom att ta med madonnabilden, som på så sätt kunde räddas från arméns undergång. I det sista planet som flög ut från det inringade Stalingrad fanns också Kurt Reubers teckning av madonnan och barnet.

Efter att ha blivit tillfångatagen fördes han till ett krigsfångeläger i staden Jelabuga i det inre av Ryssland, där han dukade under för sjukdom och svält den 20:e januari 1944 och därför aldrig fick återse hemlandet. I lägret tecknade Reuber en annan, liknande bild av madonnan och barnet, men i dystrare och mörkare färger, känd som »Fångenskapsmadonnan« – som en avspegling av de svåra och hopplösa allmänna förhållanden som han där mötte.

Det är väl belagt att många av de överlevande från Stalingrad kände sig svikna och förrådda av Hitler och hans parti. Man började att tvivla på nazismen som ideologi för att senare överge denna, och ett antal officerare kom att ansluta sig till den antifascistiska rörelsen »Nationalkomitee Freies Deutschland«, där även läkare var verksamma. Dessa bidrog senare till återuppbyggnaden i Tyskland efter kriget.

Bilden av »Stalingradmadonnan« har fått betydelse in i vår egen tid för att befrämja reflexion över det förgångna (»Vergangenheitsbewältigung«), försoning och fredsarbete [10]. Detta framfördes när man 1983 invigde bildens nuvarande placering i kyrkan i Berlin, då det angavs att bilden står för fred och trygghet i bemärkelsen säkerhet. Effekterna av det andra världskriget som en europeisk tragedi har påverkat flera generationer, inte bara den primärt drabbade, utan också barn och barnbarn i det länge delade Europa som nu strävar efter sin integrering.

I TJÄNST
Kurt Reuber gjorde militärtjänst som läkare under tyskarnas fälttåg mot Sovjetunionen 1942. Hans upplevelser av fasorna vid Stalingrad kan man läsa om i breven hem.

MOTSTÅND
Rudolph Degkwitz, barnläkaren som gick från regimstödjare till motståndsman.

Det fanns under denna svåra tid även andra öden som stämmer till eftertanke. Det var till exempel majoren i den tyska krigsmakten Karl Plagge (1897–1957) som med fara för sitt eget liv kunde rädda judiska fångar undan döden när Vilnius skulle utrymmas i krigets slutskede [8]. Han har sedermera blivit förklarad som »rättfärdig bland nationerna« i Jerusalem. En annan liknande person var barnläkaren och motståndsmannen Rudolph Degkwitz (1889–1973), som 1944 dömdes till döden av nazisterna men benådades till livstids fängelse på grund av insatser inom vaccinationsprogram för barn [9]. Han utgör ett exempel på en person som utvecklades från en tidig nazistisk övertygelse till dess motsats på basen av sina upplevelser som läkare och människa.

För många läkare ter sig etiska problemställningar ibland teoretiska men mer konkreta i mötet med enskilda patienter och deras anhöriga. Det finns i historien andra situationer som förefaller betydligt svårare att orientera sig i när själva ramen för handlandet bestäms av politiska system, krig och nöd. Att under sådana omständigheter göra det etiskt rätta är ingen lätt sak. Av detta skäl bör medicinhistorisk forskning särskilt lyfta fram personer som verkat under svåra yttre förhållanden men ändå försökt bevara en moralisk resning.

Peter M Nilsson
enheten för medicinens historia,
Lunds universitet

LÄS MER *Referenslista http://ltarkiv.lakartidningen.se*